

10. Там само. – С. 111.
11. Деникин, А. И. Путь русского офицера / А. И. Деникин. – М.: Современник, 1991. – С. 14.
12. Сецинский, Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. С.В.Кульженко, 1895. – С.157.
13. Там само. – С. 157.
14. Там само. – С. 157.
15. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 126.
16. Корреспонденция “Разведчика”. Каменец-Подольск // Разведчик. – 1894. – № 202. – С. 707.
17. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 14.
18. Типологія пропонується нами на основі відомостей, поданих у: Цитович Г. А. Зазначена праця. – С. 114-132.
19. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 119.
20. Там само. – С. 127.
21. Котков, В. Зазначена праця / В. Котков. – С. 352.
22. Подолія. – 1914. – 14 июля. – С. 23. Цитович, Г. А. Зазначена праця / Г. А. Цитович. – С. 126.
24. Там само. – С. 122.

Резюме

В статье исследуется деятельность военного духовенства Подольской губернии в начале XX в. Через призму функционирования полковых храмов, анализируется процесс постройки храмов военного ведомства, предлагается их типология как специфических архитектурных форм.

Ключевые слова: полковой храм, Подольская губерния.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 902(084.3)(477.43)

І.О.Старенький

Вивчення старожитностей і створення археологічної карти Подільської губернії (60-і рр. XIX ст. – 1901 р.)

Висвітлюється питання про археологічні дослідження, і створення археологічної карти Подільської губернії у 60-х рр. XIX ст. – 1901 р.

Ключові слова: археологічна карта, Подільська губернія, археологічні дослідження, духовенство, Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, Імператорське археологічне товариство, Ю.Й.Сіцинський.

Велику цінність для дослідників мають археологічні карти губерній, які створювалися наприкінці XIX – на початку XX ст. 1901 року побачила світ археологічна карта Подільської губернії, яку опрацював Юхим Йосипович Сіцінський¹. Про актуальність цієї праці у наш час може свідчити її перевидання на початку XXI ст. (2001, 2004 рр.)², а також те, що саме за “Археологічною картою Подільської губернії” проводилися пошуки Пижівського ідола, який був знайдений С.Семенчуком 1999 року в урочищі Пижівська Дубина³. До висвітлення значимості “Археологічної карти Подільської губернії” для розвитку археології на Поділлі зверталися в своїх працях В.С.Прокopcук⁴, Л.В.Баженов⁵, О.М.Кошель⁶, О.А.Бакалець⁷, А.М.Трембіцький⁸ та інші автори. Проте поза увагою дослідників залишилася передісторія створення археологічної карти. Мета цієї статті – до певної міри заповнити вказану прогалину в історіографії.

Первісно робота розпочалася під час складання історико-статистичних описів церков та парафій Подільської єпархії. Так, в описі містечка Богополя згадуються навколо поселення кургани, які в народі називалися “могилами”. Вони розташовувалися навколо Богополя симетрично паралельними лініями (можливо, це були елементи валів). Один з таких курганів розміщувався в 4 верстах (4264 м) від містечка і називався Розкопаною Могилою, оскільки його розкопували скарбощукачі⁹.

Дослідники с.Нестойа в 20 сажнях (42,66 м) від урочища Синдзир також помітили, що в південно-західному напрямі простягаються великі насипи або “могили” – один великий, обабіч якого обов’язково йдуть ще два малих. Недалеко від урочища Синдзир на підвищенні, що над яром, було місце під назвою Конецьке. З діалекту це слово означало місце, де знаходиться стражник, який за допомогою нахилу прапора чи запаленого вогню сигналізував про наближення ворога¹⁰.

В археологічну роботу втягувалася і краєзнавча громадськість. У с.Чорна Ольгопільського повіту місцевий волосний писар знайшов два зуби і шість скам’янілих кісток та відправив їх для дослідження в Одеський університет¹¹.

Саме в цих історико-статистичних описах ще в 60–70-х роках XIX ст. відбувалася первісна фіксація археологічних знахідок та археологічних стоянок на території Подільської губернії.

Велику роль у виявленні, фіксації і збереженні пам’яток археології на Поділлі відіграв В.Б.Антонович. Ще 1883 року він вирушив у подорож лівим берегом Дністра від містечка Жванця до містечка Рашкова. Саме у той час археолог провів розкопки кургану на вершині Білої гори, поблизу Бакоти, який знаходився між краєм скелі та полем. У ньому розкопано жіночий скелет та посуд. Також були проведені дослідження півострова, що прилягав до Білої гори. У той же час В.Б.Антонович виявив на вершині гори гвинтоподібну печеру, яка в нижньому оберті мала дві невеликі келії¹². Саме ті дослідження стали початком повернення із забуття видатної святині – Бакотського скельно-печерного монастиря. Результати досліджень вченого були опубліковані на

сторінках “Киевской старины” протягом 1884–1885 рр. під назвою “Путевые очерки Подолии” та лягли в основу доповіді “О скальных пещерах на берегу реки Днестра”, надрукованої в “Трудах VI Археологического съезда в Одессе”.

1889 року Бакоту відвідав Подільський єпископ Димитрій (у миру історик Дмитро Самбікін). Під час своїх відвідин він переконував прихожан, що тут був монастир, де рятувалися відлюдники. Це викликало створення ініціативної групи на чолі зі священником Е.Праницьким, які розпочали розкопки в урочищі Монастирсько. Священик мав намір віднайти пам’ятку. Через деякий час на висоті 70 м від підніжжя гори були виявлені рештки монастиря. Було відкрито три майданчики та два печерні коридори¹³.

Не зважаючи на гаряче бажання знайти та зберегти пам’ятку, ці розкопки мали аматорський характер і не відповідали науковим вимогам. Бакотський поміщик К.І.Шимановський 1889 року звернувся з листом до Імператорської археологічної комісії з проханням провести фахові дослідження на місці монастиря. За розпорядженням цієї комісії розкопки були зупинені до командирювання фахівця.

У липні 1891 р. туди прибув В.Б.Антонович. Дослідження тривали лише один тиждень. Оглянувши місце розкопок, вчений дійшов висновку, що південно-західний край скельного монастиря був значно пошкоджений дією природних факторів, в результаті чого частина скель, в яких розміщувалися келії, відколосалася і впала вниз. Вчений переважно провів дослідження майданчиків та печер, які були віднайдені селянами в 1889 році¹⁴. Проте було знайдено і нову печеру-коридор.

1891 року дослідження не були завершені і тому В.Б.Антонович вирішив продовжити їх наступного року. Розкопки були проведені протягом 7-25 серпня 1892 р. Щоденно на розкопках працювало 30–40 бакотських селян¹⁵. На превеликий жаль, знахідки не збереглися і безслідно зникли в буремному ХХ ст.

У цих археологічних розкопках активну участь взяли тогочасний учень В.Б.Антоновича М.С.Грушевський та талановитий подільський історик Ю.Й.Сіцинський. Матеріали досліджень Юхим Йосипович дещо пізніше зафіксував в “Археологічній карті Подільської губернії”.

Вперше професійно до справи створення археологічної карти Поділля дійшло Імператорське археологічне товариство. У своєму зверненні до Подільського єпископа воно зазначило, що з метою “отримати більш повну та достовірну інформацію про чисельність та розміщення доісторичних старожитностей Росії” треба “створювати археологічні карти губерній з нанесенням на ці карти розташованих ... [тут] курганів, городищ, древніх могильників, валів, засік, а також місць знахідок скарбів, старовинних монет, кам’яних та мідних виробів і т.п.”¹⁶. Товариство зверталося до єпископа з проханням допомогти в зборі інформації. Прохання було передане Подільській духовній консисторії, яка, у свою чергу, розіслала анкети для збору інформації по благочинних округах всіх повітів Подільської єпархії. З округів надійшло 19 зошитів з мате-

ріалами про археологічні пам'ятки¹⁷. Достеменно невідомо чи всі благочинні округи заповнили анкети. Маємо інформацію, що відомості були надіслані з 1-го, 3-го, 4-го, 6-го, 7-го та 9-го округів Балтського повіту, 1-го округу Вінницького повіту, 5-го округу Гайсинського повіту, 2-го, 3-го та 4-го округів Кам'янецького повіту, 1-го, 2-го та 5-го округів Літинського повіту, 2-го, 3-го та 5-го округів Могилівського повіту, 1-го та 3-го округів Ольгопільського повіту, 1-го, 3-го та 4-го округів Проскурівського повіту, 2-го, 3-го та 5-го округів Ушицького повіту, 2-го та 4-го округів Ямпільського повіту¹⁸.

Проте далеко не у всіх округах поставилися відповідально до завдання. Багато благочинних просто зробили відписку, що "археологічних старожитностей немає". Лише в окремих випадках подавалися детальні відомості. Так, в анкеті 6-го благочинного округу Балтського повіту зазначалося, що в с.Кумар розташовано 5 курганів, на приватних садибах розташовано багато "могил", в одному з поховань знайдено шаблю зі срібним руків'ям, наконечники стріли та списа¹⁹. Не зважаючи на недостатній обсяг надісланої інформації, на адресу Подільської духовної консисторії надійшла подяка за підписом голови Імператорського археологічного товариства графині Уварової²⁰.

Робота зі створення археологічної карти регіону не була завершена і продовжувалася в наступні роки. 18 червня 1889 р. Імператорське археологічне товариство надіслало Подільському єпископу Донату прохання розіслати по монастирях і церквах анкети та попросити вислати на археологічну виставку старожитності, до яких було віднесено ікони, шиття і тканини, металеві та дерев'яні вироби, зброя, портрети²¹.

1892 року на ім'я єпископа Дмитрія від Імператорського археологічного товариства надійшов лист із закликом до духовенства взяти участь у роботі археологічного з'їзду, який мав відбутися 1-14 серпня 1893 р. в місті Вільно. Членами з'їзду могли стати всі, хто сплатив 4 руб. внеску. Цим особам видавався білет і особовий знак, давав право брати участь у роботі з'їзду. Поділявся він на 10 відділів:

- 1) первісних старожитностей;
- 2) старожитностей історико-географічних та етнографічних;
- 3) пам'яток мистецтва;
- 4) домашнього, юридичного, громадського та воєнного побуту;
- 5) церковних старожитностей;
- 6) пам'яток мови і письма;
- 7) старожитностей класичних, візантійських та західноєвропейських;
- 8) слов'янських та литовських старожитностей;
- 9) східних старожитностей;
- 10) археологічних пам'яток²².

1897 року Київське відділення Комітету, готуючись до Археологічного з'їзду (1899 р.), звернулося до Подільського єпархіального історико-статистичного комітету з проханням сприяти проведенню з'їзду і обрати своїх делегатів. Єпархіальний історико-статистичний комітет призначив своїми делегатами

М.І.Яворовського та Ю.Й.Сіцінського. 1899 року з Давньосховища до Києва були вислані старожитності для виставки, яка проходила під час з'їзду. За це Імператорське археологічне товариство висловило Комітету подяку. На з'їзд прибув Ю.Й.Сіцінський. Він виголосив дві доповіді – “Древнейшие церкви Подолии” та “Несколько объяснений по поводу археологической карты Подольской губернии”²³.

За активну допомогу в організації та участь в XI Археологічному з'їзді, добросовісне обстеження пам'яток старовини Поділля Імператорське археологічне товариство висловило Ю.Й.Сіцінському подяку та обрало його в 1902 р. своїм членом-кореспондентом²⁴.

Підготовка до форуму археологів активізувала археологічну діяльність, систематизувала її, забезпечила: вивчення бакотських старожитностей, збір археологічних пам'яток, відбір експонатів на виставку до з'їзду, підготовку доповідей і, нарешті, узагальнення у вигляді “Археологічної карти Подільської губернії”, де систематизовано понад 2000 пам'яток різного часу²⁵.

Отже, робота із створення “Археологічної карти Подільської губернії” розтягнулася на тривалий час. Первісна фіксація археологічних пам'яток проходила вже під час написання історико-статистичних описів церков і парафій єпархії в 60–70-х рр. XIX ст. Великий вплив на створення карти мали археологічні дослідження В. Б. Антоновича 80-х – початку 90-х рр. Проте основна робота була проведена священником та істориком Ю.Й.Сіцінським у співпраці з Імператорським археологічним товариством. Вона завершилася командированням вченого на XI Археологічний з'їзд та виданням 1901 року “Археологічної карти Подільської губернії”, яка не втратила своєї актуальності й сьогодні та залишається одним з найповніших джерел з археології регіону.

Примітки:

1. Сецинский, Е. И. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI Археологического Съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. I. – С. 197-354.
2. Сіцінський, Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / упоряд. О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм. – 2004. – 130 с.
3. Семенчук, С. Язичницька скульптура з археологічної карти Ю.Й.Сіцінського в Середньому Подністров'ї / Сергій Семенчук // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2010. – С. 98-99.
4. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук; НАН України, Ін-т іст. України, Відділ регіональних проблем іст. України; ВСК. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
5. Баженов, Л. В. *Алма матер* подільського краєзнавства / Лев Баженов; Ін-т іст. України НАН України; Кам'янець-Подільський державний університет; Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.
6. Кошель, О. М. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Поділь-

ського церковного історико-археологічного товариства (1865–1920) / Олексій Кошель; Центр дослідження історії Поділля Ін-ту іст. України НАН України. – К.; Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1998. – 69 с.

7. Бакалець, О. А. Праця Ю.Сіцінського “Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г.” – важливе джерело вивчення грошового обігу на Поділлі у XVII–XVIII ст. / О. А. Бакалець // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцінського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю.Сіцінського і 115-річчю від дня народження В.Січинського. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І.Огієнка, 2010. – С. 139-150.

8. Трембіцький, А. М. С.Сіцінський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А. М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. I. – С. 76-102.

9. Историко-статистическое описание прихода и церкви Подольской епархии Балтского уезда местечка Богополя // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1870. – 1 мая (№ 9). – С. 129

10. Историко-статистическое описание села Нестоитой Балтского уезда // ПЕВ. – 1870. – 15 июня (№ 12). – С. 322.

11. Историко-статистическое описание села Чорной Балтского уезда // ПЕВ. – 1871. – 15 сент. (№ 18). – С. 746.

12. Сецинский, Е. И. Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакоте Ушицкого уезда / Е. И. Сецинский // ПЕВ. – 1891. – 16 нояб. (№ 49). – С. 1215.

13. Там само. – С. 1215-1217.

14. Сецинский, Е. И. Бакота – древняя столица Понизья / Е. И. Сецинский // ПЕВ. – 1889. – 24 нояб. (№ 47). – С. 1178-1179.

15. Сецинский, Е.И. Раскопки Бакотского монастырища в 1892 году // ПЕВ. – 1892. – 26 сент. (№ 39). – С. 706-707; Сіцінський, Ю. Й. Археологічна карта... – С. 95.

16. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.1, спр.9126, арк.2.

17. Там само, арк.2-3.

18. Там само, арк.4-48.

19. Там само, арк.44-44 зв.

20. Там само, арк.47.

21. Там само, арк.50-53 зв.

22. Отношение Императорского Московского Археологического Общества на имя Его Преосвященства Преосвященнейшего Димитрия, епископа Подольского и Брацлавского // ПЕВ. – 1892. – 11 июня (№ 27-28). – С. 559-561.

23. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897–1900 гг. // ПЕВ. – 1901. – 14 апр. (№ 15). – С. 5-6.

24. Трембіцький, А. М. Зазначена праця / А. М. Трембіцький. – С. 92.

25. Сециеский, Е. И. Археологическая карта... ; Прокопчук, В. С. Зазначена праця / В. С. Прокопчук. – С. 35; Баженов, Л. В. Зазначена праця / Л. В. Баженов. – С. 52.

Резюме

Освещается вопрос археологических исследований и создания археологической карты Подольской губернии в 60-х гг. XIX в. – 1901 г.

Ключевые слова: археологическая карта, Подольская губерния, археологические исследования, духовенство, Подольский епархиальный историко-статистический комитет, Императорское археологическое общество, Е.И.Сецинский.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 398.2(477.43)1"9"

В.В.Шевчук

Стан наукового вивчення легенд та переказів із Поділля на рубежі ХХ століття

У статті висвітлюється збирацька та дослідницька діяльність етнографів, письменників, істориків, фольклористів та краєзнавців ХХ століття.

Ключові слова: неказкова проза, подільський фольклор, наукові праці етнографів та фольклористів, духовна культура, легенди та перекази Поділля.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. тематика народознавчих досліджень стає ширшою. Це пов'язано із розвитком фольклористики й етнографії, із змінами у житті й побуті народу. Характерним явищем для цього періоду було записування українського фольклору на Поділлі, зокрема й жанрів народної прози. То був етап, коли відбулися інтенсивні зміни в житті та побуті народу. Цінні публікації фольклорних текстів з'явилися в таких періодичних виданнях: "Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета" (1895–1911), "Подольские епархиальные ведомости" (1862–1906), "Подольские губернские ведомости" (1906–1912, 1914–1917) тощо. У перші десятиліття ХХ ст. почало виокремлюватися наукове краєзнавство Поділля (1920–1930). Його завдання полягало у вираженні національних шаблів, які несли непересічне значення для подолян.

На початку ХХ ст. плідно працював уродженець с.Вільшанка (тепер Крижопільський р-н, Вінницька обл.) К.Широцький (1886–1919), котрий у 1912–1913 рр. "займався дослідженням народного мистецтва Поділля, вивчав експонати в давньосховищі м.Кам'янець-Подільського [...] Побував у давньоруській столиці Дністровського Пониззя – Бакоті"¹, опублікував працю "На руїнах Бакоти". К.Широцький відомий і як укладач збірки "Подільські колядки і щедрівки" (1908).